

Francouzská mládež a náboženství

Jeunes et pratiques religieuses, monotematické číslo sešitů Jeunesses et sociétés č.11, CSU/IRESKO Paris 1988.

Problematika vztahu a proměn vztahu mladé generace k náboženství zůstává trvale v popředí zájmu sociologie i jiných společenských věd. Důvody jsou zřejmé. Přes postupnou erozi náboženské praxe, kterou výzkumy religiozity mládeže zjevně prokázaly, si náboženství ve společnosti udržuje stále významné místo a svoje specifické funkce – funkci výkladu světa, jeho vzniku, vývoje a fungování a funkci motivačně regulační, kdy svým hodnotově normativním systémem spolupůsobí na zaměření každodenní životní orientace člověka.

Proměny vztahu mladých lidí k náboženství posuzují sociologové v souvislostech se stavem a proměnamí sociální situace ve společnosti. Francouzští sociologové hovoří o politické a ideologické demobilizaci mládeže, o „přesoustředění“ jejího zájmu na rodinu, práci, každodennost, o procesu personalizace a relativizace náboženských, ideologických a etických referenčních systémů ve světle osobní zkušenosti člověka, charakterizující přerod moderní společnosti ve společnost postmoderní, o „križi velkých vzorů“ a „první éře prázdnoty“, ale i o náboženské netečnosti mládeže. O tom jak se nové sociální tendence promítají v názorech a vztazích francouzské mládeže k náboženství nás zčásti informuje monotematické číslo sešitů Jeunesses et sociétés z října 1988, které vzniklo jako soubor několika příspěvků účastníků symposia Mládež a náboženství organizovaného v roce 1987 v Paříži.

První studie nazvaná Významy, hodnoty a náboženství francouzské mládeže je od Y. Lamberta. Autor se v ní zaměřuje na problém místa a významu náboženství v životě dnešní mládeže jako zdroje utváření jejich názorů a životních stanovisek. Hned v úvodu naznačuje principiální metodologické východisko pro uchopení vymezeného problému. Náboženství, předtím než je pojednáváno ve své specifčnosti, se podle něj musí analyzovat jako jeden z pólů širší symbolické roviny. Je třeba uvažovat, jaký je vztah mládeže k široce pojaté symbolické rovině míněné jako rovina etických, náboženských a ideologických referenčních systémů (a pozic) v širokém slova smyslu. Lambert upozorňuje, že sociologie náboženství takový metodologický předpoklad nebere v úvahu a hřeší příliš často „religiocentrismem“, vidíce vztah člověka k náboženství ve formě jakýchsi soustředěných kruhů – od těch „hluboce věřících a praktikujících náboženství“ až po „nábožensky lhostejné“. Především se však soustřeďuje na problém současné restruktury symbolické roviny, podmíněné jevy souvisejícími s přerodem moderní společnosti ve společnost postmoderní. Analyzuje vztah osobní zkušenosti člověka a relativizace globálních, předem zavedených filozofických, náboženských a ideologických koncepcí, Weberovy poznatky o konfliktní pluralitě hodnot v moderní společnosti, myšlenku E. Durkheima o limitech individualismu, dále pak problém adheze ke společnému eticko-politickému minimu a utváření metaetiky společnosti. To vše poskytuje Lambertovi několik klíčů k interpretaci restruktury symbolické roviny v západní Evropě po roce 1945, které zformuloval do několika hypotéz:

1. Pravidla společenského světa jsou pocíťována jako relativní, podřízená zkoušce zkušenosti a adheze. Společenská zkušenost se tak stává základním etickým principem.
2. „Monoteismus základních hodnot“ (metaetika) směřuje k tomu vnútit se všem, přispívá k relativizaci ideologických, náboženských . . . systémů když klade hranice relativismu hodnot a individualismu. Omezují protiklad mezi nahodilostí referenčních systémů a rozdílností zkušenosti a na druhé straně nezbytností společného minima. Nemůže však zastávat místo kolektivního projektu. Symbolický základ sociálního styku tedy posunul náboženství a ideologii k axiologii.
3. Štěstí je hledáno zde a nyní, ve skutečném světě.
4. Místo náboženství se znovu vymezuje, přizpůsobuje se novým společenským podmínkám vyzvedávaje svoje „společenské“ orientace.

Lambert uzavírá problém symbolické restruktury poukazem na rozdílnost mezi dřívější symbolickou rovinou silně strukturovanou kolem pevně utvořených ideologických a náboženských pólů a budoucí slabě strukturovanou rovinou s minimálním společným základem široce přijatých hodnot a institucí, ke kterému se připojuje více či méně konfliktní pluralita voleb a pozic. Vše se děje vedle diferentních ideologických, náboženských aj. referenčních systémů, ale ne nezávisle na nich a silně proti nim.

Poznatky z výzkumů, jimiž autor dokládá opodstatněnost některých svých teoretických hypotéz, potvrzují existenci nesporného příznaku vzrůstající autonomie významu dávanému životu a světu, relativizaci ideologických a náboženských systémů u mládeže. Od 60. let je možno postihnout výraznou „desideologizaci“ mládeže vzhledem k velkým referenčním systémům a naproti tomu existenci minimálního konstantního jádra hodnot u převážné většiny mladých (přátelství, rodina, svoboda, láska, práva člověka, solidarita, spravedlnost), zároveň vzrůstá význam hodnoty tolerance a lidských práv. Etika je stavěna nad politiku a tento trend má vzestupnou tendenci. Osobní zkušenost se stává prvotním základem osobní etiky. V mnoha oblastech lze konstatovat úpadek stabilních, rigidních nebo absolutních forem. Neznamená to konec ideologií, ale jen relativizaci globálních, absolutních ideologií ve prospěch ideologií částečných a pružných. V závěru, na základě posouzení poznatků empirie a předchozích teoretických premis autor předpokládá, že „bychom měli být svědky určitého ducha prolínání spojeného s progresivním odchodem sociálního panování náboženství a ideologie směrem k axiologii zatím široce pojeté“.

Rozdílné formy náboženské příslušnosti je název studie P. Cousina. Autor úvodem zdůrazňuje, že problém odlišných forem náboženské příslušnosti nebyl problém archaických, tradičních společností, u nichž se společenské, náboženské, profesní a psycho-rodinné misí a vymezuje téměř zcela psychologii, ideje i chování individua. Krize příslušnosti souvisí teprve s kulturními a strukturálními proměnami společnosti 18. a 19. století, kdy dělba práce, rozmnožení heterogenie sociálních skupin a autonomie individua rozbíjí tradiční příslušnosti. Dnes jsou příslušnosti každého značně podmíněny jeho vlastními zájmy a uspokojením, které v nich hledá. Velmi proměnlivou se stala náboženská příslušnost zejména u mládeže. To byl také důvod realizace výzkumu náboženské aspirace středoškoláků, zaměřeného na analýzu odlišných forem jejich náboženské příslušnosti. Výsledky výzkumu a jejich zhodnocení tvoří obsah Cousinovy studie.

Autor nejprve postihuje roli tradiční příslušnosti jako základu křesťanské identity. Vyznačuje se vysokou náboženskou integrovaností jedince, který má tendenci znovu spojovat všechny ostatní role s tímto pólem jeho sociální personality. Náboženská příslušnost je hlavním indikátorem identity, neboť uskutečňuje sjednocení dvou základních dimenzí: vzájemnou závislost členů skupiny (skrže náboženské role) a sjednocení jejich identity. Náboženská příslušnost jedinců se dále utváří kolem doktríny a vyjadřuje se skrže viditelné instituce – postavy kněží, kteří kolem sebe vytvářejí jednotnou skupinu, jejímž jsou garantem.

Dále Cousin specifikuje čtyři formy katolické příslušnosti středoškoláků, analyzuje vztahy mezi náboženskou příslušností, vírami a praktikováním náboženství. První (nepočtenou) skupinu tvoří žáci, u nichž se prokázala silná příslušnost (hluboce věřící a pravidelně praktikující). Lze o nich říci, že akceptují všechny charakteristiky náboženské příslušnosti (vedle víry a aktivního náboženského života i dobrou znalost katolických svátků, tradiční představu kněze v roli modlícího se posvátného muže apod.). Nejpočetnější skupinu těch, co se považují za katolíky, tvoří „středně věřící a občas praktikující“. U této skupiny se zřetelně prokazuje neplatnost dříve pevné vazby příslušnosti – víra – praktikování. Náboženské obřady se pro tyto lidi stávají otázkou chuti, nikoliv zvyku. Zjevná je tendence k individualizaci náboženské praxe a privatizaci víry. Kněz se stává sekularizovanou představou blízkého člověka. Stále více katolíků se distancuje od oficiálních struktur, naproti tomu akceptují orientaci náboženství na společenskou problematiku. Souhrnně řečeno rovnice víra v Boha = být křesťanem = žít jako člen církve je široce „rozpuštěná“. Konečně poslední skupinu tvoří lidé s formální příslušností („trochu věřící a nepraktikující“). Pro mládež této skupiny je slovo „katolický“ jen prostý název, který nevyvolává ani zájem, ani souhlas, ani potřebu zapojení. Jejich skutečné příslušnosti jsou jiné.

Krizi katolické identity lze podle Cousina vysvětlit jako všeobecnou krizi identit v moderní společnosti. Cíle a hodnoty jsou dnes brány a seřazovány individuálně. Neexistuje už etická, náboženská, politická autorita schopná řídit kolektivní hodnoty. Konec velkých ideologických deklamací se rozprostírá ve všech oblastech. Náboženská příslušnost se tvoří v zasvěcených strukturách (rodině, mládežnických hnutích, farách aj.). Všechny tyto struktury jsou dnes v krizi alespoň v rovině jejich socializační funkce. Proti pojetí církve se staví individualismus rozptýlené víry a křesťanství ve „volné službě“. Eroze pevných bodů Já přesně odpovídá rozkladu dnešních sociálních identit a rolí kdysi striktně vymezených a integrovaných. Závěr výzkumu je jednoznačný: pro většinu katolických středoškoláků příslušnost k náboženství není místem osobní identity. Mladí žijí příslušnostmi částečnými, periferními, na okrajích institucí a příslušnostmi kolísajícími v lokálních, přízpusobivých a porézních skupinách.

Studie F. Championové nazvaná Síly koheze katolické mládeže pocházející ze středních a vyšších vrstev se dotýká především charakteru a fungování náboženských institucí v současnosti a způsobů „být pohromadě“. Autorka tak zpřesňuje představu, kterou bychom mohli získat z předchozích závěrů – že totiž náboženská instituce je do budoucna popřena, ztrácí svoji pozici jako „identifikační rámec“ zejména pro katolickou mládež. Říká, že zatímco v 50. a 60. letech se popírání a ořtení katolické instituce projevovalo zcela zjevně, nyní došlo k určitému zvratu, ne však k návratu k instituci. Adheze k ní má dnes dosud neznámé formy velmi vzdálené od forem dřívější příslušnosti. Stabilní, dědičně získaná příslušnost je nahrazena dobrovolnou, personalizovanou, modulovanou a mobilní adhezí. Mladí katolíci si přejí především instituce „vroucí“ a bratrské, které kladou důraz na soužití jako hodnotu, které napříště zasvěti svůj čas a energii. Taková instituce proměňuje i vztah k institucionálním autoritám, důraz je kladen prvořadě na osobní charisma. Převládá rovněž představa instituce pluralitní a proměnlivé, zdůvodňované odlišnou osobní zkušeností jednotlivců, která vylučuje, aby každý chtěl stejnou církev. Také přizpůsobení se etickým normám vyhlášených církví je otázkou osobní zkušenosti. Současně však, a v tom je třeba vidět určitý rozpor, požadují mladí katolíci silnou instituci, která může reprezentovat půl jistoty, zajistit vědicím identitu a poskytnout jim pevné „etické body“, které jim globální společnost nemůže poskytnout. Požadavek tvoření skupin, kde by se sblížovaly odlišné pozice, odstraňovaly hrany některých voleb, lze považovat jen za dílčí překonání rozporných požadavků. Silná církev, to je především církev jediná, to však může vést k oživení rozbrojů uvnitř církve.

Vedle proměn církevních institucí analyzuje autorka i způsoby „být spolu pohromadě“, které s novými představami o institucích těsně souvisí. V rozličných strukturách mládeže lze podle ní sledovat obnovení modlitby, zvláště kolektivní. Potřeba kolektivní modlitby těsně souvisí s náklonností k bratrským, „vřelým“ institucím. Umožňuje současně zřetelně projevit křesťanskou identitu člověka. Sklon obnovovat specificky náboženské se však, jak autorka zdůrazňuje, neomezuje na modlitbu. Katolickou mládež znepokojují i sociální problémy. Zde nachází své místo v činnosti charitativních organizací, které představují další možnost „být pohromadě“. Konečně mladým katolíkům ve Francii nechybí ani vědomí příslušnosti k „mladé skupině“ jako specifické skupině dané kolektivním vědomím. „Kultura mladých“ v různých variantách byla přijata většinou katolické mládeže.

Francie není, mj. i díky její koloniální minulosti, jen zemí křesťanského náboženství. V současné době zde žije 4,5 miliónu cizinců, z toho 3,5 miliónu muslimů. To je také důvod, proč je při výzkumech religiozity ve Francii věnována zvlášť pozornost i tomuto náboženství. Studie C. Megdicheové nazvaná Katolická a muslimská mládež informuje o některých shodných i rozdílných rysech náboženského přesvědčení mládeže pokud jde o náboženské chování, víru, praktikování a význam náboženství pro současnost.

Muslimové se, na rozdíl od křesťanů, zcela sjednocují v potvrzení své náboženské příslušnosti a víry v Boha. Autorka vysvětluje tento stav tím, že 1. slovo „ateista“, „nevěřící“ v Islámu prostě neexistuje a 2. muslimská mládež žijící ve Francii chce tímto vyjádřením ochránit svoji identitu ve společnosti s cizími kulturními modely, v níž jsou odříznuti od svých mateřských kořenů a jazyka. Samotné lpění na islámu zde nehraje tak významnou roli. V čem se muslimové i katolíci shodují je výrazný pokles zájmu o náboženské praktikování. Současně se ukázalo, že mladí bez ohledu na své náboženské vyznání neznají většinou ani teologický smysl svých církevních svátků. Samotná víra je jimi chápána jako vnímání všeho z pozice vnitřní zkušenosti, nikoliv jako adheze dané doktríny. Jde o poznatky, které je potvrzují a dokreslují závěry v předchozích studiích.

Soubor studií francouzských sociologů je pro naši odbornou veřejnost přínosný z několika důvodů. V prvé řadě proto, že dává nahlédnout do metodologie a metodiky výzkumů religiozity uskutečněných ve Francii a nabízí tak možnost porovnání přístupů k problému, popřípadě i aplikaci u nás zatím neověřených metodologických a metodických východisek. Studie dále obsahují bohatý faktický materiál konkrétních výsledků výzkumů, doplněný v některých případech tabulkovými přílohami. Je tedy možné porovnat některé informace o stavu a vývojových trendech religiozity naší a francouzské mládeže a posoudit tak míru odlišnosti stavu a vývoje religiozity v navzájem rozdílných společnostech. Na závěr chci vyzvednout zejména studii Y. Lamberta, jeho doporučení zkoumat náboženství jako jeden z půlů širší symbolické roviny. Vyjádřil tím logický následek sekularizace společnosti a restrukturační symbolické roviny, kdy náboženství se stalo jen jednou ze symbolických identifikací mezi ostatními.